

Žaneta Dvořáková (Praha)

ROZHOVOR S MARIÍ NOVÁKOVOU

Přinášíme další z rozhovorů s onomastickými jubilanty. Tentokrát s paní doktorkou Marií Novákovou, rozenou Šlajsovou, která letos oslavila 85. narozeniny.

Narodila jste se v Plzni 6. května 1936. Když se ohlédnete na své dětství, vzpomenete si, čím jste chtěla jako malá být?

Narodila jsem se do rodiny vynikajícího učitele s oborem čeština, dějepis a zeměpis a toto zaměření nás už, co se pamatují, od malička ovlivňovalo. Vzpomínám, jak za deštivých nedělních odpolední, kdy se nedalo jít ven, táta s námi (mám o 4 roky mladšího bratra) sedával nad atlasem světa a ukazoval řeky, hory, jezera, moře, města... a vyprávěl o různých zajímavostech, zemích... Anebo vyprávěl – nesmírně poutavě – o naší i evropské historii, sedávali jsme i nad obrázkovými knížkami s reprodukcemi uměleckých děl. Byli jsme tím naprosto uchvázeni a pohlceni. A tak myslím, že jsem, ač to nebylo zcela jasné, chtěla též učit. Další byla hudba. U nás se zpívalo a hrálo (táta byl výtečný zpěvák-tenorista a houslista a maminka krásně zpívala) a já už od svých 10–11 let sedala u našeho harmonia a pokoušela se hrát. Táta mě snad od svých 10 let vodil na koncerty, později i do divadla na opery a já si dětsky představovala, že jsem klavíristka nebo zpěvačka.

Vaše rodina byla hluboce nábožensky založená, což byl prý důvod, proč jste nemohla studovat gymnázium v Plzni, ale musela jste dojíždět až do Rokycan. Jak jste to tehdy vnímala? A jak vás v tomto ovlivnila vaše rodina?

Ano, naše rodina byla a je hluboce věřící. Ve víře jsme byli vychovávaní od útlého dětství a je to naprosto integrální součást našich životů, našeho myšlení a konání. Ovšem v době komunismu to mělo své následky. Tátu v lednu 1950 na hodinu vyhodili ze školy, protože prý má špatný vliv na děti. Byl určen pro práci v kaolinových dolech v Horní Bříze (bylo mu 50 let a nebyl zcela zdravý), našťěstí závodní lékař dolů ho při vstupní prohlídce nedovolil ze zdravotních důvodů

v dolech zaměstnat a navrhl mu invalidní důchod. To se ovšem soudruhům nelíbilo, a tak tátu posílali po všech možných lékařích, ale všechny posudky doly zamítaly. Táхло se to půl roku, kdy jsme neměli žádný příjem, pak otec konečně dostal malý invalidní důchod s příkazem, že si nesmí nic přivydělat. Toto vše mělo samozřejmě vliv na má studia. Vyšla jsem ze 4. ročníku měšťanky v červnu 1951 a moje žádost o studium na gymnáziu byla zamítnuta a byla jsem určena učit se soustružnicí v plzeňské Škodovce. Naštěstí jsem neprošla vstupní zdravotní prohlídkou, byla jsem totiž rok předtím těžce nemocná (měla jsem katastrofální nedostatek červených krvinek, to se srovnalo na normální stav až v dospělosti), u lékařů neprošel ani příkaz soudruhů jít na zdravotní školu. Takže mi nakonec gymnázium povolili, ale až těsně před začátkem školního roku. Byla jsem přikázána na gymnázium ve Stříbře s povinným internátem, „abych byla zbavena škodlivého vlivu otce a matky“, tak zněla formulace. Internát u mne ze zdravotních důvodů nepřicházel v úvahu, a tak jsem 1. září 1951 začala do Stříbra dojíždět (jedna a půl hodiny vlakem a přes půl hodiny pěšky ke škole). To nebylo únosné (vlak odjížděl v 6.05 z Plzně). Po řadě žádostí jsem byla od 1. října 1951 přeložena na gymnázium v Rokycanech (tam byla škola 5 minut od nádraží a vlak tam jel asi 45 minut). V Rokycanech jsem spolu s dalšími asi 15 podobnými vyvrheli jako já maturovala v červnu 1954. Při všech těchto zvrtech a potížích mě rodiče „drželi nad vodou“ a všemožně pomáhali svou péčí a láskou. Kdo, myslíte, psal všechny žádosti, protesty a podání? Samozřejmě táta, za mé přítomnosti, patnáctiletá holka to přece nemohla sama zvládnout.

Po maturitě v roce 1954 jste šla do Prahy studovat češtinu a ruštinu na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Tam jste se seznámili s Vladimírem Šmilauerem?

Po maturitě jsem byla přijata – opět po řadě různých těžkostí a šikan od úřadů – na Filologickou fakultu UK. V létě 1954 byla totiž Filozofická fakulta UK rozdělena úředně (takřkajíc shora) na Filozoficko-historickou fakultu a Filologickou fakultu. Já původně chtěla studovat obor latina-francouzština, ale to po rozdělení fakulty nešlo, protože latina zůstala na fakultě filozoficko-historické a francouzština na filologické. Chtěla jsem tedy obor čeština-francouzština, ale ani to nebylo možné. Úředně byly stanoveny tzv. kombinace a ty se nemohly měnit. K češtině byly povoleny slovanské jazyky, a proto nakonec ta ruština. Pan profesor Šmilauer byl první pedagog, se kterým jsem se na fakultě potkala. Hned první den výuky všichni, kdo měli v kombinaci češtinu, museli psát vstupní diktát, a ten dával právě prof. Šmilauer. Pan profesor mi byl od prvního okamžiku nesmírně sympatický, měla jsem ho velice ráda a nesmírně si ho vážila a dodnes vážím. Protože jsem se specializovala na gramatiku (druhá povolená specializace byla literární věda), provázel mě pan profesor až do konce studií, byl vedoucím mé diplomové práce a dělala jsem u něho státnici. Myslím, že jsme se během těch pěti let stali dobrými přáteli.

Vaše diplomová práce byla o Juliu Zeyerovi, tedy autorovi, který byl odstraněn z učebnic, protože nebyl dost „pokrokový“. Byl v tom projev vzdoru, nebo proč jste si zvolila právě jeho?

Téma diplomové práce mi určil pan profesor Šmilauer, šlo o Zeyerův jazyk, konkrétně o jeho barevné vyjadřování, o vyjádření barev v jeho textech. Pan profesor mi řekl, že to je jeho dávné přání zadat toto téma a zda souhlasím. Hledal prý vhodného studenta pro toto téma. Bylo to vlastně pro mne vyznamenání a nadto se pan profesor „strefil“ do mého vkusu. Já v té době Zeyera hodně četla, líbil se mi a měla jsem jeho texty ráda. Práce mě bavila, zadání přišlo už na konci čtvrtého ročníku, takže jsem měla na práci celý rok. Nakonec z toho „vyšlo“ 145 strojopisných stran (povinných bylo 40) a ohodnocení na výbornou. Stranická buňka KSČ ovšem tyto věci registrovala a samozřejmě jí to po chuti nebylo. Pokusili se během obhajoby práci očernit a zamítnout. Naštěstí se to nepovedlo, pan profesor mě znovu povolal k pultíku, ať na námitky odpovím. Cítila jsem jeho podporu a nějak to zvládla, obhájila jsem.

V roce 1959 jste začala spolupracovat na excerpci pomístních jmen z tištěných pramenů a literatury. Z kádrových důvodů jste ale nesměla být přijata do Akademie věd, ani jste nemohla pomýšlet na to, že byste nastoupila do školství. Věděla jste, že za Vás profesor Šmilauer intervenoval? Jak vzpomínáte na toto období?

Už za studií jsem začala chodit na volný onomastický seminář prof. Šmilauera a z toho pak ještě ve škole vyplynula jeho nabídka na spolupráci při zmíněné excerpci. Byl to samý začátek těch prací, byla jsem vlastně první spolupracovník. Pamatuji si jen, že mi pan profesor vysvětlil, oč jde. A když jsem se zeptala, kde mám začít, lakonicky prohlásil: U Muzejníku. Když jsem po skončení studia nedostala od fakulty umístěnku (všechny tehdy byly do škol, a to já nesměla, přece bych ty děti svou vírou kazila), pan profesor zařídil, abych za tu excerpci dostávala nějaké peníze, vlastně mě, myslím, tehdy platil Slovanský ústav, jehož tajemníkem byl dr. Jan Svoboda, který od začátku ode mne hotovou excerpci přebíral. Dostávala jsem 50 haléřů za jeden excerpční lístek a směla si měsíčně vydělat maximálně 500 korun. Protože jsem až do začátku roku 1961 (studia jsem skončila v červnu 1959) nenašla stálé místo, tato excerpce a ještě excerpce pro lexikografické oddělení ÚJČ, kterou mi také zprostředkoval pan profesor, mě živily (v ÚJČ bylo 40 haléřů za lístek, protože ta práce byla snazší, maximum 450 Kč měsíčně).

Pak jste si našla místo knihovnice na Pedagogické fakultě v Plzni a časem jste se stala její vedoucí.

Já byla vedoucí té knihovny hned od nástupu 1. února 1961. K tomu místu mi paradoxně pomohl předseda závodní organizace KSČ na lékařské fakultě v Plzni, kde jsem pracovala jako brigádnice. Ale tohle by bylo – stejně jako ten rok a půl

mezi promocií a tímto nástupem – na dlouhé a dost smutné povídání. To, co se tehdy dělo, bych už nikdy nechtěla znovu prožít. Neměla jsem tehdy daleko do zhroutení, drželi mě rodiče a muzika (chodila jsem denně hrát do kostela), za všechno mluví, že jsem tehdy vážila 42 kg. Já to místo dostala proto, že fakulta nechtěla vystudovaného knihovníka, ale buď filologa, nebo historika, protože nebyla s prací vedoucího knihovníka spokojena (kladl důraz na technické stránky vedení knihovny, ale vůbec ho nezajímala akvizice, pedagogické a vědecké potřeby kateder). Na Pedagogické fakultě jsem působila do 31. srpna 1968 a byla jsem tam velice spokojena a vím, že fakulta se mnou též.

Do Ústavu pro jazyk český ČSAV jste se dostala až v roce 1968 jako bibliografka. To už jste se jmenovala Nováková. Začala jste spolupracovat na Zpravodaji Místopisné komise ČSAV, kam jste psala především zprávy do „stovky“. Vladimír Šmilauer prý o Vás kdysi napsal, že jste „druh jeho nejpilnější“. Brala jste to jako zadostiučinění, že jste se konečně mohla věnovat oboru?

Tak s tím Zpravodajem to začalo mnohem dříve, skoro od začátku jeho vydávání. A ty mé příspěvky byly vlastně důvodem, že jsem se nakonec do ÚJČ dostala. Já byla v té knihovně spokojená a nebyla bych měnila. Ale láska vším zamíchá. Našla jsem si mládence, byl to Pražák, a tak bylo třeba se přesunout do Prahy. Brali jsme se 17. září 1968 a já už chtěla od začátku být v Praze. Hledala jsem od jara nové místo a pan profesor, který o tom věděl, mě upozornil, že ÚJČ vypisuje konkurs, ať se přihlásím. Udělala jsem to, konkurs zněl „do útvaru vědeckých informací“. Předvolali mě, přijela jsem a bylo mi sděleno, že se na to nehodím, protože jde o místo vedoucího knihovny (to místo dostal J. Cibulka), což já nemám vystudováno. Odcházela jsem z ředitelny v Letenské, kde se konkurs konal, dost smutně, když najednou za mnou vyběhl menší zavalitý pán a pravil, že v létě bude místo v bibliografii, zda bych tam chtěla, že on si mě vyhlédl, protože prý píšu zajímavé věci a publikuji malé bibliografie ve Zpravodaji. Samozřejmě, že jsem řekla, že chci. A do bibliografie jsem nastupovala 8. září 1968 ještě jako Šlajsová (ale jen na 9 dní). Ten pán byl dr. Zdeněk Tyl, můj šéf na další dlouhá léta. A v pozadí vlastně zase byl pan profesor Šmilauer.

Ve svých onomastických příspěvcích jste se často zabývala oblastí jižních Čech. Jak si myslíte, že Vás Váš rodný kraj ovlivnil? Mimoходом, kdysi jste mi říkala, že rod Šlajsů pochází původně z Německa nebo z Rakouska, z nějaké dnes zaniklé obce, pamatují si to správně?

Já jsem se původně zabývala západními Čechami, to je můj rodný kraj, měli jsme pěšky prochozeno široké okolí Plzně, bylo mi to zde velmi blízké. Samozřejmě, že jsme pátrali po původu našeho rodu a našeho příjmení, Šlajsové byli před padesáti lety ještě soustředění právě v pásu Pošumaví až po Český les a na Plzeňsku. Náš rodokmen sestavil tatínek už ve válce, kdy se musel prokazovat

tzv. arijský původ dvě generace dozadu. Táta byl historik a když už v tom prokazování byl, tak šel dál do minulosti. Tenkrát ještě byly matriky na farách a muselo se za tím jezdit. Táta se při pátrání dostal až do 17. století, z panství hradištského u Blovic se dostal až do Pošumaví na panství novobystřické. Teprve v posledních letech se můj bratr dozvěděl od již zemřelého domažlického archiváře Šlaisa (naše příjmení existuje v řadě podob od čistě německé podoby Schleiss až po totálně počeštěnou Šlajs), že první jeho nositel okolo roku 1540 právě na novobystřické panství odkusil z hor v Tyrolsku jižně od Innsbrucku a že jméno té vesnice je základem našeho příjmení. Pátrala jsem po té vesnici a pak se mi podařilo na velice podrobné mapě tu vesnici najít. Ona existuje, ale je to v tzv. Südtirol, dnes na území Itálie, a má dnes italské jméno, ale německé jméno existuje jako druhé. Jde o vesnici Cluzio/Schleis v provincii Bolzano, kraj Horní Adige, Südtirol, Itálie. Obec má asi 350 obyvatel a leží ve výšce 1 064 m v údolí horního toku Horní Adige, asi 40 km západně od Merana, mezi třítisícovými vrcholy pohoří Rättsche Alpen, administrativně patří k obci Malles Venosta / Mals, o jejím stáří svědčí, že je tam románská kaple. Jinak je to „na kraji světa“, tam končí cesta a dál už jen šplhat pěšky do hor.

Jste autorkou či spoluautorkou několika svazků Bibliografie české lingvistiky a Bibliografie české onomastiky, sestavila jste celou řadu bibliografických soupisů konkrétních lingvistů nebo soupisů tematických. Jaké vlastnosti podle Vás musí dobrý bibliograf mít?

Těch bibliografií nebylo několik, ale sama jsem překvapena, že to je hezká a souvislá řada, jak u BČL tak u BČO. Vedením v mládí od tatínka a na fakultě od pana prof. Šmilauera jsem nabyla smyslu pro to vše si zapisovat a evidovat. To byla dobrá průprava pro bibliografii, které jsem se, dá se říci, vyučila pod vedením dr. Tyla, který měl nejen obrovské znalosti, ale také byl bibliograf par excellence. Vždyť on je vlastně zakladatelem české bibliografie. Podle mého mínění dobrý bibliograf musí být především zvědavý, ba až zvědavý, mít schopnost vytrvale hledat, pátrat, jít od pramene k prameni, musí mít samozřejmě rozhled po oboru, v němž pracuje. Jednou dr. Tyl řekl takovou památnou větu asi v tom smyslu, že každý lingvista musí znát dobře svůj obor (gramatika, lexikologie, lexikografie, fonetika, dějiny jazyka atd.), bibliograf však musí všechny tyto obory obsáhnout, i když ne do detailu. Dále by měl mít bibliograf jazykové schopnosti a orientaci i v cizích jazycích, musí umět rychle, ale pozorně číst a mít schopnost zhutnit obsah pramene do krátké anotace a v neposlední řadě musí mít to, čemu se lidově říká „sicflajš“, tj. píli, vytrvalost sedět a pracovat. Za každým svazkem bibliografie jsou stovky hodin pilné práce, která často je i nudná (např. sestavování rejstříků a neustálé kontroly textu). Dále je třeba mít systém a řád a přesnou evidenci pramenů, jinak se v tom člověk „utopí“. Dr. Tyl takový ten nepořádek v datech apod. nazýval velkorysostí, která sem nepatří. To ho dovedlo pořádně rozčílit.

Připravila jste k vydání i rukopis Josefa Beneše Německá příjmení u Čechů, který předtím nemohl vyjít, a dočkal se tak publikování až 14 let po skonu autora. Byla to, předpokládám, mravenčí práce. Co na tom bylo nejtěžší?

Revize a edice Benešovy knihy Německá příjmení u Čechů byla práce, kterou jsem Dobravě Moldanové-Benešové dlouho vytrvale odmítala. Nejasně jsem tušila, co by mě čekalo. Ale Dobrava, má spolužačka z fakulty, byla dostatečně vytrvalá, až mě zlomila. Já jsem pana docenta, jejího tatínka, znala osobně ze Šmilauerových seminářů, a to nakonec rozhodlo, vím, jak jeho práci pan profesor oceňoval. Byly to dva roky pilné práce čerstvé důchodkyně – měla jsem to tehdy rozloženo na velkém stole v synově garsoniěře u nás v domě, on zatím bydlel u nás. Chodila jsem po snídání „do práce“ o dvě patra výš, seděla jsem na tom leckdy až do večera. Nejtěžší pro mne bylo se v práci napřed vůbec vyznat. Musela jsem to několikrát číst. Byl to strojopis (samozřejmě kopie, abych mohla v textu „čmárát“), bylo tam spousta přípisů strojem i rukou v textu i po okrajích nebo dokonce na vsunutých lístečích. Docent Beneš snesl nepředstavitelné množství cenného a zajímavého materiálu, ale konečné zpracování bylo naprosto chaotické, ne a priori, ale tím, že se do rukopisu mnohokrát zasahovalo při původním recenzním řízení a pak, když kniha nesměla vyjít, J. Beneš až do své smrti stále sbíral další materiál a do knihy ho věleňoval. Musela jsem vymyslet zcela nové třídění celé knihy (to Benešovo bylo už zastaralé, dnes se třídí trochu jinak než v polovině minulého století). A do toho nového třídění jsem musela celý text vpravit. Pan profesor už nežil, a tak jsem radu v této dosti zapeklité situaci hledala u dr. Lutterera. Myslím, že výsledek byl velmi uspokojivý. Důkazem je to, že kniha teď vychází v druhém vydání, z čehož mám pochopitelně velkou radost.

V roce 1993 jste sice odešla do důchodu, ale dál jste v bibliografii i onomastice velmi aktivní. Na čem pracujete teď?

Stále spolupracuji s bibliografickým oddělením ÚJČ, pomáhám s excerpcí okrajových pramenů, zpracovávám bibliografii české onomastiky a vlastně dělám vše, co ode mne potřebují. Jsem za to velice vděčna, že ještě mohu takto aktivně něco dělat. Rozhodně by mě nebavilo chodit sedět do parku na lavičku nebo krmít u Vltavy labutě, jak to vídám u některých důchodkyň. Anebo jen doma utírat prach.

Na závěr z jiného soudku. Víme, že milujete hudbu a že Váš manžel byl varhaník. Hrajete také na nějaký nástroj? Co pro Vás hudba znamená?

Ano, můj muž byl varhaník, vynikající varhaník, vynikající improvizátor. Byl 32 roků varhaníkem v katedrále sv. Víta, kromě toho byl od roku 1951 stálým varhaníkem Svatojanského sboru (až do začátku roku 2012) a živil nás tím, že byl varhaníkem ve strašnickém krematoriu. Život s ním z tohoto hlediska nebyl snadný, protože byl velice málo doma. Ale zároveň to byl život velmi krásný. Absolvovala jsem s ním řadu jeho koncertů, zpívala ve sboru, s nímž on hrál, pokud jsme

měli čas, chodili jsme i na koncerty jiných umělců. Sama také hraji na varhany, už od svých 13 let, ale pouze amatérsky, jsem totiž vlastně samouk. Ale dodnes chodím hrát o nedělích do našeho farního kostela v Podskalí. Řada našich přátel, nyní už jen mých po manželově smrti, jsou hudebníci, a tak se v tom světě se vlastně pohybuji pořád, a to je má radost. Bez hudby bych nemohla snad ani žít. Ale mám velice vyhraněný vztah k tomuto umění – některé druhy hudby mě neoslovují (pop, rock, metal, populární písničky..., ba ani dechovku zrovna nemusím poslouchat).

Děkuji Vám za rozhovor.

Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

*Žaneta Dvořáková
z.dvorakova@ujc.cas.cz
oddělení onomastiky
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1
116 46 Praha 1*